

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota

53245

Inventar

246688

MIRCEA DJUVARA

Profesor la Facultatea de Drept din București

VIEȚA LUI KANT

246688

Extras din „Analele Facultății de Drept” din București
Anul III, Nr. 1—2/1941

BUCUREȘTI

Tipografia ziarului „Universul”, strada Brezoianu 23—25. — C. 12503

1941

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 5-3245.....
Inventar 246.688.....

PC 91/10

~~BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
Cota 04/55380246688
Inventar 246.688~~

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C246688

8565

Vieața lui Kant¹⁾

Vieața lui Kant a fost organizată și îndreptată de el toată spre ținta spirituală pe care și-a propus singur să o îndeplinească. Această vieață dovedește o adevărată vocație și ea arată cum voința unui om, în adevăratul înțeles al cuvântului, a putut să și-o îndeplinească cu toate obstacolele numeroase pe care le-a întâlnit în cale, în sine însuși ca și în mediul social în care a trăit. Kant nu s'a lăsat abătut nici de deficiențele proprii sale fiind, nici de nevoile asprei sărăcii care i-a întovărășit începuturile, nici de lipsa de recunoștință a oamenilor. El a impus sănătății sale șubrede un regim pe care l-a conceput singur și care i-a îngăduit să trăiască până la vârsta de aproape 80 de ani; el a știut să stăpânească propria sa sensibilitate, adese ori exagerată; el a făcut totul pentru a-și crea singur și cu demnitate, luptând cu mari greutăți, mijloacele materiale de care avea atâta nevoie pentru a se consacra cu totul muncii sale intelectuale, înainte de a obține la 1766 un loc modest de sub-bibliotecar și la 1770 catedra de profesor la Universitatea din Königsberg. Doritor mai ales de a-și păstra propria libertate de gândire, Kant și-a impus în toate privințele o disciplină severă și inteligentă; numai astfel a putut duce la bun sfârșit adevărată luptă cu ideile pe care a purtat-o, căutând să îndeplinească minunata viziune pe care nu a prins-o în mod definitiv de cât la 1781, la vârsta de 57 de ani, și pe care în urmă a dezvoltat-o și a încercat să o precizeze în tot timpul vieții sale.

1) După Borowski, Jachmann, Wasianski, Rink, Bouterwek, Reusch, Reicke, Paulsen, Ruyssen, Delbos, Adickes, Kuno Fischer, Vorländer.

Conferință ținută la Academia de Științe Morale și Politice, la 6 Martie 1941.

S'a putut spune astfel că viața și opera lui Kant au fost tot una: opera i-a încadrat viața și viața i-a fost consacrată operii.

Kant a fost unul din cei mai mari cugetători, printre aceia care au dominat și domină încă gândirea omenească. Concepția lui critică trebuie să stea și azi la baza întregii culturi și a științei noastre. Doctrina lui justifică și explică chiar și preocupările noastre practice, servindu-ne a înțelege aspirațiunile umane spre binele moral și spre justiție.

Immanuel Kant s'a născut la 2 Aprilie 1724 la Königsberg și a murit tot acolo la 12 Februarie 1804 fără să fi părăsit aproape nici odată orașul său natal.

Kant s'a bucurat de atmosfera de libertate intelectuală a domniei lui Frederic al II-lea și a fost protejatul Ministrului Sedlitz. El s'a format în „epoca luminilor” (Aufklärung). Concepțiile edectice și raționaliste ale ylui Wolff încercase să pună de acord rațiunea și tradiția religioasă. Raționalismul leibnizian, ca urmare a aceluia al lui Descartes, teoriile științifice ale lui Newton, sensualismul și empirismul lui Locke, Hume și ale succesorilor lor, scepticismul și materialismul, își arătau cu mai mult sau mai puțin succes influența lor, fiecare în mod deosebit, fără să se poată îmbina într'o vedere unitară. Lupta „religiei naturale” contra „pietismului” protestant, care propaga preponderența acțiunii și a credinții intime asupra speculațiilor teologilor, părea că se liniștise printr'o conciliere a credinții și a rațiunii, mai ales la Königsberg. După moartea lui Frederic al II-lea, Kant a avut de suferit de pe urma spiritului strimt al lui Frederic Wilhelm al II-lea și al Ministrului său Wöllner. El s'a bucurat în urmă de noua toleranță relativă care a fost stabilită de Frederic Wilhelm al III-lea. Kant a fost contemporanul ridicării Prusiei, al războiului de 7 ani, al revoluției franceze și al războiului american pentru libertate.

Tatăl lui Kant era un simplu șelar lipsit de avere, care trăia cinstit la Königsberg din produsul muncii sale modeste; pătruns de pietism, el era vrășmașul minciunii, trăsătură de caracter care a fost și aceea a lui Kant și care, în mare parte, a inspirat, poate, acestuia filosofia lui practică. Kant credea că bunicul său era unul dintre Scoțianii emigrați în Germania și Suedia către sfârșitul veacului al

XVII-a și începutul celui al XVIII-a și că se stabilise la Tilsit; cercetările ulterioare ale lui Paulsen par însă a contrazice această credință. Tatăl ar fi semnat Kant, ceea ce se putea ceti în nemțește Tant și a adus schimbarea ortografiei în Kant. Mama era o femeie foarte bună și foarte pioasă, dar lipsită de superstiții și fanatism. Kant își aducea mereu aminte de ea cu emoție. „Mama mea, zicea dese ori Kant, era o femeie iubitoare, bogată în simțiminte, pioasă și dreaptă, o mamă bună care, prin învățături religioase și exemplul virtuții, își creștea copiii în frica lui D-zeu. Mă ducea dese ori afară din oraș și îmi atrăgea atenția asupra operei dumnezești, arătându-mi cu pioasă încântare atotputința lui Dumnezeu, înțelepciunea lui, bunătatea lui. Ea adâncea astfel în inima mea un pios respect pentru Creatorul tuturor lucrurilor. Nu voi uita nici odată pe mama mea; căci ea a depus și a făcut să crească în sufletul meu prima sămânță a binei; ea îmi deschidea inima în fața impresiilor naturii; îmi îmboldea ideile și le lărgea; învățăturile ei au avut asupra vieții mele o influență înălțătoare pe care o simt și azi”. (Jachmann). Mama lui Kant a murit la 1737, după 20 ani de căsătorie, când viitorul filosof nu avea de cât 13 ani. Tatăl lui a murit la 1746. Familia nu a putut plăti cheltuelile înmormântării nici unuia din cei doi părinți și asistența publică a trebuit să le ia asupra sa. Immanuel a fost al patrulea copil. Șase alți copii au murit de vreme; trei surori și un frate au ajuns la vârsta adultă. Două surori ale lui Kant au fost servitoare și s’au căsătorit apoi cu lucrători; Kant le-a ajutat, pe ele și pe copiii lor, îndată ce propriile lui mijloace i-au îngăduit-o. Una din surorile lui Kant i-a supraviețuit și l-a îngrijit în ultimii lui ani. Fratele lui, cu 11 ani mai tânăr, a ajuns preot în Curlanda, unde a murit la 1800.

În vremea copilăriei lui Kant, pastorul Dr. Franz Albert Schultze, om cultivat, avea sub influența lui întreg orașul. Era un pietist convins, dar știa să unească credințele lui cu doctrinele raționaliste ale lui Wolff; era predicator al bisericii din orașul vechiu, consilier consistorial, director la „Collegium Fredericianum”, școală organizată după directivele adesea prea stricte și severe ale pietismului, era și profesor de teologie la Universitate. Cu prilejul vizitelor pe care le făcea credincioșilor în oraș, el a cunoscut de aproape viața

familiei Kant și s'a interesat de tânărul Immanuel. Mama copilului a fost fericită să-și încredințeze fiul unui astfel de om și așa a intrat Kant la „Collegium Fredericianum”, unde și-a făcut primele studii de la 1732 la 1740. Kant a iubit pe Schultze, l-a admirat și s'a bucurat de sprijinul lui. Dar n'a păstrat o tot așa ade bună amintire despre practicile riguroase la care îl supusese regimul pietist al școlii; se spune că mai târziu a numit acest regim „sclavia” tinereții sale. De altfel, la școală, viitorul filosof nu și-a arătat încă vocația și geniul său. Copil slăbuț și mic, cu un cap mare așezat pe un piept strimt și cu un umăr puțin adus, el s'a arătat foarte sânguitor, dar sensibil și timid. Științele filosofice și matematica nu l-au atras. I-a plăcut însă literatura, și făgăduia să fie mai târziu un bun profesor de latină; apoi, multă vreme el recita cu plăcere bucăți întregi din autorii latini învățați în tinerețe, mai ales din Lucrețiu „Despre natura lucrurilor”.

Kant a fost înscris la Universitatea din Königsberg timp de 5 ani, de la 1740 până la 1745. Acolo i s'a deschis spiritul și s'a îndrăgostit de gândire. A învățat cu pasiune filosofia, matematica, fizica și teologia, dar nu s'a imatriculat la Facultatea de teologie. Tot odată a hotărît să devie profesor. La Universitate Kant a fost sub influența tânărului și strălucitului profesor de matematică și filosofie, Martin Knutzen, sub aceea a lui Tesken, care făcea lecții de fizică, și sub aceea a fostului său director de școală, pastorul Schultze, profesor la Facultatea de teologie. Grație lui Knutzen, Kant și-a asimilat în totul doctrina științifică a lui Newton. Pe de altă parte, Schultze a contribuit de sigur să-l învețe doctrina lui Wolff, din care se inspirau și toți ceilalți profesori; Schultze era unul din cei imai buni cunoscători ai teoriilor lui Wolff, care îi făcuse personal această reputație.

Tânărul Kant a avut de luptat în tot timpul acesta nu numai cu propria lui sensibilitate, pe care o ascundea de văzul celorlalți, dar mai ales cu aspra sărăcie pe care o moștenește. Era întru cât-va ajutat de o rudă a mamei sale; cu toate acestea, pentru a putea urma cursurile la Universitate a avut de învins mari greutate materiale. Se spune că i se întâmpla să nu poată eși din casă pentru că nu avea haine.

Kant a trebuit astfel să dea lecții particulare și, după ce a sfârșit cu audierea cursurilor, s'a hotărît chiar să se facă

perceptor al unor băeți din familii bogate. Astfel, vremea de la 1746 până la 1755 a fost singura din viața sa în care s'a putut hotărî de a se depărta puțin de Königsberg, așezându-se în împrejurimile orașului. Aci a intrat, după cum se spune, în familia contelui Keyserling, unde i s'a încredințat un copil înapoiat care a fost pus apoi sub tutelă și a murit nebun. Tot acolo a avut însă prilejul de a trăi în mijlocul societății bune, unde a învățat distincția purtării, pe care a păstrat-o toată viața. Viociunea spiritului lui și demnitatea ținitei inspirau adevărată simpatie, cu tot fizicul lui neplăcut. În urmă, a fost mereu invitat în cercul acestei înalte societăți și, ca profesor, Contesa Keyserling îl așeza întotdeauna la masă la dreapta ei, în semn de mare onoare.

Studiile și meditățile lui Kant din timpul Universității și din timpul perceptoratului îl duseseră chiar de pe atunci la concluzii pe care el le-a publicat. Așa a dat publicității la 1746, la vârsta de 22 de ani, studiul său de mecanică asupra Măsurării forțelor vii, studiu care dovedește maturitatea spiritului și știința lui; Kant arată chiar de atunci în această lucrare o antipatie pentru metafizică și textul cuprinde declarația că și-a hotărît drumul dinainte, drum de la care nimic nu-l va abate. La 1755, Kant publică celebra Istorie universală a naturii și teoria cerului, care, pe baze newtoniene, cuprinde ipoteza nebuloaselor și a formației astrilor cunoscută de atunci sub numele Hipoteza Kant-Laplace. El a mai publicat tot cam în aceleași vreme articole asupra îmbătrânirii pământului, asupra mișcării de rotație a pământului și, în urma catastrofei care se întâmplase la Lisabona, asupra naturii și cauzelor cutremurelor.

Kant a ajuns doctor al Facultății de filozofie din Königsberg în anul 1755, zece ani după ce terminase de ascultat cursurile; a susținut anume ca teză o disertație latină asupra naturii focului. A susținut, tot în anul 1755, în vederea abilitării sale ca „docent privat” o altă disertație latină, asupra primelor principii a cunoștinței metafizice. Această lucrare avea o mare importanță față de preocupările filosofice ale timpului. Noul titlu de docent al lui Kant îi da posibilitatea de a face la Universitate lecții plătite de auditori. Dar postul de profesor extraordinar nu putea fi obținut de cât după trei teze și discuții la Universitate; de

aceea Kant a scris și a susținut în anu următor, 1756, o nouă disertație latină asupra Monadologiei fizice, pe care o considera ca un exemplu de unire a metafizicii și a geometriei în filosofia naturală.

Knutzen murise la 1751 și locul de profesor de Logică și Metafizică la Universitate devenise astfel vacant. Kant l-a cerut după a treia disertație a sa. Dar nu a avut succesul meritat; războiul amenința și guvernul prusian hotărâse să suspende toate numirile.

Kant se văzu astfel nevoit să-și deschidă cursurile ca simplu docent privat. Le-a început chiar din iarna 1755—1756 și le-a continuat în mod regulat ca „magister legens“ în anii următori. Aceste cursuri au fost de o bogăție și varietate puțin obișnuite. A făcut lecții de matematică, fizică, logică, metafizică, filosofie morală, drept natural, enciclopedie filosofică, geografie fizică. Kant a desfășurat astfel la Universitate o activitate prodigioasă, poate între altele și cu scopul de a-și mări mijloacele de trai. Mai târziu, după ce a devenit profesor, el a mai făcut, în afară de lecțiile de logică și de metafizică depinzând de catedra sa, altele suplimentare de antropologie, teologie naturală, pedagogie și chiar după cât se pare de botanică și de mineralogie. Prima lui lecție ca docent privat atrăsese de la început, cum povestește Borowski care era de față, un mare număr de auditori; aceea însă l'a intimidat și Kant și-a pierdut firul; la a doua lecție, el s'a arătat cu toate calitățile, nu numai adânc dar și atrăgător și plin de spirit. Cursurile lui Kant s'au bucurat de un mare renume și erau urmate chiar și de străini. Ministrul Sedlitz se interesa de ele. Trupul lui Kant și umărul lui adus făceau încă mai luminoase, când vorbea cu glasul lui slab, fruntea lui cea mare și deschisă, expresia vie a figurii și strălucirea ochilor. Lecțiile lui Kant au atras în scurtă vreme atenția lumii cultivate asupra Universității din Königsberg, până atunci oare cum obscură. El nu impunea niciodată teze auditorilor săi, ci tindea întotdeauna să provoace propria lor gândire: la el, după cum spunea, lumea vine să învețe să filosofeze și nu să învețe filosofia. Ceea ce încânta în expunerile lui era nu numai gândirea exprimată, dar și forma ei, comparațiile poetice, exemplele de tot felul, descrierile de actualitate sau din istorie și geografie, fina iro-

nie și vieța pe care o punea în vorbele sale. Curiozitatea lui se întindea în toate direcțiile fără nici o idee preconcepută. El își culegea știința dintr'o foarte bogată observare a oamenilor, a popoarelor și a naturii. Descrierile erau precise și sugestive; un ascultător englez, auzindu-l vorbind despre podul Westminster din Londra, și-a închipuit că asculta expunerile unui architect care a trăit mai mulți ani la Londra: Kant nu părăsise cu toate acestea niciodată orașul și provincia lui natală. Un alt ascultător a fost la un moment dat atât de entusiasmat de lecția lui Kant în cât a făcut un imn în onoarea profesorului: era Herder. Iată de altfel portretul lui Kant ca profesor, făcut de Herder, care a urmat lecțiile lui de la 1762 până la 1764 ¹⁾: „Am avut fericirea să cunosc un filosof care era profesorul meu. Era atunci în toată puterea vârștii și avea o veselie de om tânăr, pe care știu că o are încă și azi, în anii lui de bătrânețe. Fruntea lui largă, făcută par'că dinadins pentru gândire, arăta o seninătate și o bucurie statornică; din buzele lui curgeau cuvintele cele mai bogate în idei; gluma, spiritul, verva veneau de la sine în vorba lui, și lecțiile lui erau convorbirile cele mai interesante. In acelaș mod în care el examina pe Leibniz, Wolff, Baumgarten, Crusius, Hume, și scruta legile naturii cu Newton, Kepler și alți fizicieni, el interpreta scrierile lui Rousseau, care apăreau tocmai atunci, Emile și Nouvelle Héloïse, și toate descoperirile fizice despre care afla. După ce emitea aprecieri asupra lor, ajungea mereu la nevoia unei cunoștințe a naturii liberă de orice prejudecată și la valoarea morală a omului. Istoria omului și a popoarelor, istoria și știința naturii, experiența, iată izvoarele din care scotea materialul lecțiilor și convorbirilor sale. Nimic din ceea ce este demn de știut nu-i era străin; nici o intrigă, nici o sectă, nici o prejudecată, nici o preocupare de renume nu-l putea abate cu nimic; urmărea numai descoperirea și lămurirea adevărului. Provoca spiritul și-l silea să gândească singur: despotismul era străin sufletului lui. Acest om, pe care nu-l numesc de cât cu cea mai mare recunoștință și cel mai mare respect, este Immanuel Kant: imaginea lui, o am mereu înaintea ochilor, spre mulțumirea mea“. Toate aceste calități nu au împiedicat

1) *Briefe zur Beförderung der Humanität*, Ed. Suphan, XVIII p. 324—325, text citat de Delbos

pe Fichte, care spusese despre Kant că era „omul pe care întreaga lume îl venerază“, să scrie mult mai târziu : „lecția lui mă adoarme“. În cursurile lui, Kant arăta greșeala unilateralității specialiștilor ; pe aceștia el îi numea ciclopi căroră le lipsește lărgimea de vedere. Făcea neconținut apel la gândirea ascultătorilor, influențând prin ea inima lor, convins că singură numai rațiunea poate duce la adevăr și că religia, care n'are de ce se teme de ea, nu poate de cât câștiga de pe urma ei. Trebuie să observăm că sensibilitatea neobișnuită a lui Kant se arăta câte odată chiar și în timpul lecțiilor lui; orice lucru neobișnuit în sală îl turbura; și-a pierdut odată firul gândriei văzând că un nasture lipsea la haina unui ascultător ! Kant își făcea lecțiile după manuale, căci așa cereau regulamentele (de aci cuvântul german : vorlesen) ; dar, spre deosebire de colegii lui, el da dovadă de o mare independență de gândire. A întrebuițat în felul acesta Logica, Etica și Metafizica lui Baumeister, Meier și mai ales Baumgarten, Matematica și Fizica lui Wolff, Eberhard și Erxleben, Dreptul natural al lui Achenwall, Enciclopedia filozofică a lui Feder, Pedagogia lui Bock. Își făcea de obicei cursurile dimineața dela 7 la 9 sau dela 8 la 10, cu mare punctualitate.

După ce a obținut titlul de docent privat și înainte de a deveni profesor, în 1770, Kant a publicat o lungă serie de lucrări care au atras cu încetul asupra lui considerația lumii științifice și chiar atenția marelui public. A publicat astfel nu numai o importantă teorie asupra cauzelor vânturilor (1757), aprecieri asupra aventurierului Komarnicki (1764), încercări asupra boalelor capului (1764) și un program al cursurilor pentru semestrul de iarnă 1765-1766, dar și un studiu asupra mișcării și repaosului (1758), un opuscul asupra optimismului, subiect care era la modă (1759), studii filozofice de mare interes pentru acea vreme asupra silogismului (1762), asupra măririlor negative, asupra fundamentului demonstrațiilor existenței lui D-zeu, asupra evidenței principiilor teologiei naturale și ale morale (aceste trei din urmă la 1763), asupra frumosului și sublimului (1764), asupra visurilor lui Swedenborg (1766), în fine asupra naturii spațiului (1768). Memoriul lui Kant intitulat „Cercetări asupra evidenței principiilor teologiei naturale ș ale moralei“

a fost înfățișat la concursul instituit de Academia de științe din Berlin, dar nu a obținut de cât premiul al doilea; premiul întâi a fost atribuit lui Moses Mendelssohn care, altfel decât Kant, pretindea că cunoștința metafizică are aceeași certitudine ca și cea matematică !

Toate aceste manifestări intelectuale, precum și caracterul serios al meditațiilor și al lucrărilor lui Kant, au ajuns a-i da de pe atunci renumele de savant, dar nu l'au ajutat mult în viața lui materială. Această epocă, zisă precritică, a fost aceea a elaborării încete dar sigure a gândirii lui definitive.

Cu tot insuccesul ce-l avuse cerând locul de profesor extraordinar vacant în urma morții lui Knutzen, Kant nu a desnădăjduit. La 1758, fiind vorba să se numească un profesor ordinar, Kant s'a propus pentru acest loc. A avut ca rival un alt docent privat, mai vechi ca el, numit Buck. Numirea depindea de generalul rus von Korff, care administra atunci orașul, în fruntea trupelor de ocupație. Pastorul Schultze a recomandat cu căldură pe fostul elev, dar, și aceasta este caracteristic, numai după ce i-a cerut să răspundă în mod solemn „dacă îi era încă teamă, din toată inima, de D-zeu“. Generalul rus a numit însă pe Buck și Kant a rămas pe dinafară.

La 1762 s'a încheiat pacea între Prusia și Rusia, Universitatea din Königsberg venind din nou sub administrația Berlinului. S'a oferit atunci lui Kant o catedră de poetică, dar el a refuzat-o, pentru că nu corespundea cu adevăratele lui preocupări. Guvernul a recomandat Senatului Academic să folosească la cea dintâi ocazie pe „priceputul docent Kant, care face cursuri cu succes recunoscut la Academie“. O asemenea ocazie a venit în anul următor, 1766, și Kant a primit, la vârsta de 42 de ani, prima sa funcție oficială plătită : era postul de simplu sub-bibliotecar la biblioteca castelului regal din Königsberg, cu un salariu anual de 62 de taleri; el ceruse regelui acest post ca „un ajutor care să-i ușureze existența așa de puțin reușită la Academie“.

În Noemvrie 1769 s'a propus lui Kant locul de profesor ordinar la Erlangen și în Ianuarie 1770 la Jena. Dar Kant nu voia să părăsească orașul în care se născuse. Kant a recomandat ca Buck, fostul lui rival, care fusese preferat de

administrația rusească, să treacă la catedra de Matematică devenită vacantă și să lase astfel liberă catedra de Logică și Metafizică. Așa s'a și întâmplat și Kant a obținut în sfârșit catedra în Martie 1770, după 15 ani de așteptare îndurată cu răbdare și demnitate. Ministrul, în raportul către Rege, scria că „nimeni nu ar putea fi mai de folos Universității de cât omul cunoscut prin scrierile sale în Germania și în afară de ea, Kant“; Frederic al II-lea a hotărît soarta filozofului, scriind cu mână proprie pe acest raport cuvântul „bene“.

Kant a început activitatea de profesor, după obicei, printr'o disertație latină, la 20 August 1770, despre forma și principiile lumii sensibile și celei inteligibile. Acest memoriu exprimă pentru prima dată una din tezele filosofiei critice. În cercetările lui anterioare, Kant începuse prin a fi sub influența filosofiei lui Wolff, ale cărei slăbiciuni, de altfel, el le presimțea; se legase tot odată de concepția newtoniană, de care a și rămas legat toată viața. El încerca să găsească o nouă metodă în Metafizică care să poată da acestei științe certitudinea al cărei model se găsea în fizica lui Newton. Empirismul englez, pe care l'a cunoscut în urmă, l'a făcut să se despartă aproape cu totul de concluziile teoretice ale lui Wolff, alunecând spre scepticism. În 1769, i-a venit însă, după cum spune singur, o „mare lumină“. Probabil că în disertația delă 1770 n'a făcut de cât să încerce să redacteze ideea care îi venise astfel și a scris-o în grabă, în vederea deschiderii cursului, fiind și chinuit de suferințele lui fizice obișnuite. Este interesant de a constata că, puține zile după susținerea disertației, anume la 2 Septembrie 1770, într'o scrisoare către Lambert, Kant s'a arătat nemulțumit de propria lui lucrare, spunând că ea cuprinde greșeli datorate grabei, că ar dori să-i adauge câteva coli de explicații și că în orice caz condamnă din ea în întregime părțile I și IV. Destinul lui Kant a fost ca lucrările lui să nu corespundă aproape niciodată dorințelor lui, cel puțin în ceea ce privește forma; în această privință, mărturisirile dese ori făcute oglindesc scrupulele lui și critica conștiințioasă pe care mereu și-o făcea singur.

Devenit profesor, Kant nu a mai scris aproape nimic important timp de 11 ani, adică până la 1781, când, la vârsta de 57 de ani, a publicat Critica Rațiunii pure. Această perioadă

a vieții lui a fost aceea a elaborării concepției lui critice definitive. În tot timpul acesta, neconținut nemulțumit de sine, el a luptat mai mult ca ori când cu propria lui gândire pentru a realiza viziunea care-i licărea înaintea ochilor, o luptă care nu a fost ușoară și care are măreția ei. Notăm de altfel că, ajuns la criticism, Kant a condamnat toate operele sale precritice și că nici una din ele nu s'a mai găsit la moarte în biblioteca lui.

După 1781, publicațiile critice ale lui Kant au urmat într'un ritm regulat. „Prolegomenele la orice Metafizică viitoare care se va putea prezenta ca știință“ (1783) au încercat să explice mai bine tezele Criticii Rațiunii pure, chiar înainte de a doua ediție a acestei lucrări (1787); „Critica Rațiunii practice“ (1788), după „Fundarea Metafizicii moravurilor“ (1785), și „Critica Puterii de a judeca“ (1790) au completat concepția; „Primele principii Metafizice ale științei despre natură“ (1786) și „Metafizica moravurilor“ („Primele principii metafizice ale doctrinei dreptului“ și „Primele principii metafizice ale doctrinei virtuții“, 1797) au făcut aplicații ale filosofiei critice kantiane; „Religia în limitele rațiunii pure“ (1793) a încoronat totul. La sfârșitul vieții, Kant pregătea o lucrare care trebuia să pună la punct toată filosofia sa; din ea s'a păstrat numeroase note pregătitoare, rânduite în mod provizoriu de însuși autorul și cunoscute sub numele de „Opus postumum“; această lucrare a fost găsită la moartea lui Kant pe masa lui de lucru și el o considera ca fiind opera lui fundamentală, deși, uneori, descourajat, el cerea să fie aruncată în foc. Kant nu s'a ocupat numai de filosofia pură și a continuat, chiar după 1781, să studieze și chestiuni științifice, manifestându-se în tot felul de direcții. Notăm, în afară de câteva scrieri în care a încercat să explice anume puncte ale concepției sale în legătură cu discuțiile vremii, unele recenzii și introduceri la lucrări ale altora, studii de istorie (1784, 1785, 1786), de antropologie (1785), de medicină (1788), de metereologie și astronomie (1785, 1794), de politică și de drept (1786, 1795, 1796, 1798), de matematică (1796). S'a mai publicat de el o Logică (Jäschkl), o Geografie fizică (Rink), o Pedagogie (Rink), și, mai târziu, un mare număr de reflexii manuscrise (Reflexionen) și de foi desprinse (Lose Blätter), corespondența lui și,

după caete de cursuri ale auditorilor, lecții asupra Religiei, Metafizicii și Antropologiei.

Să revenim însă la cariera de profesor al lui Kant. Pu-ternicul Ministru al lui Frederic al II-lea, Sedlitz, a insistat mult, pe lângă Kant, după numirea lui la Königsberg, să treacă la o catedră la Halle, unde Universitatea era dintre cele dintâi ale Prusiei. Titlul oferit era mai important, sa-lariul de două ori mai mare, clima dela Halle era mai bună, în sfârșit raza de acțiune a acestui post ar fi fost cu mult mai întinsă. Cu toate aceste avantagii, Kant nu a voit să părăsească nici de data aceasta orașul său natal de care-l țineau legat obiceiurile lui. După ce Ministrul îi oferise pentru a treia oară acel loc, Kant a explicat refuzul său într'o scrisoare din 1778 adresată lui Herz: „Profitul și senzația pe o scenă mare nu mă atrage, după cum știi; tot ce doresc și de altfel am obținut este o situație liniștită și potrivită firei mele, care să-mi îngăduie lucrul, speculația și relațiile, așa în cât să pot menține în acțiune, fără efort și fără griji, spiritul meu prea sensibil și trupul meu nesigur; orice schimbare mă sperie, chiar dacă îmi dă speranța de mai bine, și cred că sunt dator să respect acest instinct, dacă vreau să duc vreme mai îndelungată firul atât de subțire și delicat pe care Parcele l'au tors pentru mine“. Probabil că numai acestei modestii și concentrării pe care ea o permitea s'a datorat faptul că autorul criticismului a putut să-și înfăptuiască opera.

Kant a câștigat în mediul universitar din Königsberg autoritatea care i se cuvenea. A fost rector al Universității. N'a părăsit profesoratul de cât la 1796 la vârsta de 72 de ani „ob infirmitatem senilem“: lecțiile lui și îndatoririle de profesor, unite cu grijile sănătății lui, sfârșise prin a-l oboși. Dar spiritul i-a rămas intact și după această dată și el a putut continua să publice opere de cea mai mare însemnătate până aproape de sfârșitul vieții. Kant a fost dela 1786 membru al Academiei de științe din Berlin, dela 1794 al celei din Sf. Petersburg și dela 1798 al celei din Siena; fusese tocmai propus membru la Institutul Franței în ajunul morții sale.

Kant avea o bună memorie și cunoștințe foarte întinse; elaborarea gândirilor lui poate fi caracterizată prin sinceritatea lui intelectuală, unită cu o muncă neîncetată și minu-

țioasă; el evita cu grije orice precipitare și orice prejudecată. Intr'o scrisoare din 8 Aprilie 1766 adresată lui Mendelsshon el declara că „stima de sine“ și „o dispoziție sufletească fără minciună“ este regula statornică a lucrului său; el adaugă : „gândesc de sigur cu toată convingerea și spre propria mea mulțumire multe lucruri pe care nu voi avea îndrăsneala a le spune ; dar nu voi spune niciodată altceva de cât numai ce gândesc“. Kant credea în rațiune și a fost apărătorul libertății de gândire, pentrucă, după el, adevărul nu are a se teme de rațiune.

Această stare de spirit nu a părăsit niciodată pe Kant și l'a adus în mod firesc chiar și la anumite conflicte cu cersura pe timpul regimului intolerant și fanatic al Ministrului lui Frederic-Wilhelm al II-lea, Wöllner, pe care Frederic al II-lea însuși îl calificase dinainte ca un simplu „preot intrigant“. Wöllner, luând de pretext pericolele pe care ideile revoluției franceze le putea prezenta pentru ordinea publică din Prusia și pentru religie, a interzis lui Kant de a mai scrie și vorbi despre religie. Publicațiile din 1793 ale lui Kant asupra acestui subiect, care avusese un mare răsunet, au fost oprite. I s'a adresat și o scrisoare oficială de amenințare. Kant a răspuns în calitate de „foarte credincios supus al Majestății Sale Regale Evanghelice“ și a promis de a nu se mai ocupa de religie în scrierile și lecțiile lui. S'a ținut de cuvânt. Dar promisiunea lui era făcută numai ca sincer „supus foarte credincios al Majestății Sale“; astfel, la 1797, când Regele s'a schimbat și Frederic Wilhelm al II-lea a venit pe tron, Kant s'a considerat deslegat de făgăduiala făcută : a publicat atunci între altele și scrierea sa asupra „Conflictului Fa-cultăților“ unde a revendicat din nou libertatea gândirii.

Cu toate acestea, sensibilitatea lui Kant suporta cu greu, mai ales după 1781, discuția filosofică și contrazicerea puțin înțelegătoare a tezelor sale. S'a întâmplat chiar ca tonul polemicelor sale personale, de altfel rare, să fie în aceste cazuri destul de vehement, mai ales când simțea cum criticile aduse veneau din lipsa de studiu a operii sale sau din rea credință. A fost astfel foarte afectat în simțimintele lui de autor de unele critici. Această stare de spirit a lui Kant se arată în polemica lui contra primei recensii care s'a făcut despre „Critica Rațiunii pure“ de Garve și Feder la 19 Ianuarie 1782: a-

ceastă recenzie dovedea o necunoștință completă a doctrinei lui Kant, asimilând-o cu idealismul lui Berkeley; Kant a răspuns prin adaoase la „Prolegomene“ și prin câteva din suplimentele celei a doua ediții a „Criticii“. Tot așa a fost cu răspunsul dat lui Eberhardt de Kant la 1790 în scrierea intitulată „Despre o descoperire după care ori ce nouă critică a rațiunii pure ar fi nefolositoare din cauza unei critici mai vechi“. Kant a asistat apoi, spre sfârșitul carierii, la numeroase critici și obiecții aduse doctrinei sale și la nașterea romantismului filosofic, într-o Germanie care se împărțise în două partide, unul apărând criticismul și cellalt condamnându-l sau voind a-l depăși.

Procedeeul de lucru al gândirii lui Kant era de a se ridica de la părți la tot; el făcea întâi cercetări fragmentare asupra unor subiecte variate în legătură cu preocupările lui, extindea apoi punctele de vedere și le lega la sfârșit într-o formă unitară sistematică. Gândirea lui elabora astfel problemele fără nici o idee preconcepută. Nu ne putem dar mira de rolul pe care l'au jucat antinomiile în formarea criticismului, Kant avea obiceiul de a gândi scriind, el redacta pe foițe de hârtie toate reflecțiile care-i veneau, și le păstra pentru a folosi apoi la publicații, când le da forma definitivă și le sistematiza; scrierile lui erau de multe ori redactate în foarte puțină vreme, dar după o foarte lungă elaborare de acest fel. Așa a fost mai ales cazul „Criticii Rațiunii pure“, care a fost scrisă numai în câteva luni, dar ca urmare a unui mare număr de ani de meditare. Se poate astfel explica superpoziția de texte care se constată în această operă și care face ca unele din părțile ei să fie așa de greu de citit.

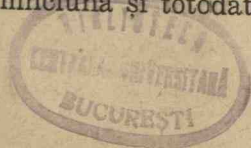
z

Kant știa să scrie în mod atrăgător. Multe din scrierile lui, ca și corespondența lui, o dovedesc. Dar lucrările lui scolastice sunt foarte aride, Stilul și metoda lui de expunere au fost inspirate de Wolff și corespund de altfel caracterului minuțios și spiritului exagerat sistematic a lui Kant. „Critica Rațiunii pure“ în special a fost scrisă numai pentru specialiști, ca și celelalte mari opere critice ale lui Kant. Se găsesc de sigur în ea pasagii scrise într-o limbă ușoară; dar în genere este plină de dificultăți de stil și chiar de contradicții aparente. „Perioada este atât de încâlcită“, con-

stată Ruysen, „atât de încărcată cu observații lăaturalnice și cu restricții, care și ele sunt întovărășite de probe și paranteze, în cât este aproape cu neputință, chiar pentru un German, de a prinde de la prima cetire întregul înțeles al unei pagini a lui Kant“. „E nevoie, contra unor anume fraze, de o adevărată strategie; trebuie să ataci inamicul din mai multe părți, să-i desparți forțele și să-l cucerești pas cu pas. Pe lângă aceasta, abuzul împărțirilor, neconținutele întoarceri asupra ce se credea lămurit, lipsa ori cărui exemplu concret, impun cititorului o impresie aproape de nesuferit de oboseală și de descurajare“. Acest sitl e datorat de sigur în parte mobilității vocabularului filosofic, enormei greutate a subiectului și noutății lui, eforturilor mereu reînnoite al lui Kant de a se desprinde de atmosfera intelectuală a epocii; dar el ar putea mai ales fi explicat printr'o trăsătură a caracterului autorului, prin extraordinara lui grije de adevăr; el elabora cu precizie gândirile lui până în cele mai mici amănunte, dese ori timp de mai mulți ani, și căuta apoi să le exprime cu cea mai mare exactitudine, suprapunând ideile în aceeaș frază. Kant mărturisea singur „obscuritatea particulară“ a formii lucrărilor sale critice. Dar, zicea el, în prefața „Problemelor“, „se judecă greșit o carte (cum e „Critica Rațiunii pure“) când ea nu e repede înțeleasă; nu va fi înțeleasă pentru că cetitorul vrea numai să răsfoiască cartea în loc să o mediteze, pentru că opera este aridă, pentru că este obscură, pentru că ea contrazice toate ideile obișnuite, în fine pentru că este lungă. Ei bine! mărturisesc că nu mă așteptam să văd că un filosof se plânge de a nu găsi o expunere populară, veselă și ușoară, când e vorba de existența unei cunoștințe care nu se poate realiza altfel decât urmând regulile cele mai severe al preciziei scolastice: timpul va aduce mai târziu de sigur vulgarizarea, dar nu trebuie să înceapă cu ea“.

Am schițat până acum vieța oare cum exterioară a lui Kant. Rămâne să insistăm asupra caracterului lui și asupra trăsăturilor interioare ale vieții lui, așa cum s'au desprins de altfel, în principiu, din cele spuse.

Am arătat cum caracterul lui Kant era dominat de pasiunea adevărului. De aci a răsărit poate ura lui aproape organică pentru minciună și totodată cultul justiției, care nu

88897
246688

U e de cât un aspect al adevărului. Kant pusese ca scop să fie liber și independent, astfel în cât să poată urma cu cercetările lui filosofice, cu toate obstacolele pe care le întâlnea în sănătatea lui nesigură, în sensibilitatea lui aproape bolnăvicioasă și în greutatele materiale ale vieții.

Unii s'au întrebat care ar putea fi valoarea morală a unei vieți modeste, retrase și cu desăvârșire închise în ea însăși, cum a fost aceea a lui Kant. Nu trebuie însă să se uite că felul lui de a trăi a fost, din cauza conștiinței lui, singurul mijloc de a-și înfăptui opera. În afară de aceasta, e vorba de un ideal care era în Germania în vremea lui Kant acela al oricărui mic burghez de provincie. Kant însuși, în „Observațiile asupra sentimentului frumosului și sublimului“, descriind felul de a trăi al unui om care are simțământul frumuseții și demnității naturii umane, găsește că adevărata virtute se potrivește mai bine cu temperamentul acelei care se sustrage imperiului împrejurărilor externe și care nu se încrede de cât în propriile lui lumini, neținând socoteală de lumea care-l înconjoară și concentrându-se cu hotărîre asupra principiilor sale.

Kant și-a organizat viața ca o consecință a acestor idei, dar a considerat trupul și sufletul lui ca simple instrumente pe care trebuia să le întrețină intacte cât mai multă vreme pentru a da produsul la care erau destinate. Astfel, viața lui Kant a fost un model de ordine, de punctualitate și de liberă disciplină inteligentă. Doritor înainte de toate de a avea independența și libertatea spiritului său, el nu făcea nimic fără un scop precis și toate scopurile lui tindeau la aceeaș țintă. Și-a impus o igienă morală și trupească severă, dar nu lipsită de oare care mlădiere. Totul era regulat dinainte în amănunte, chiar orele lui de plăcere, sentimentele lui, relațiile și prietenii. Cu obiceiul lui de a observa lucrurile, oamenii și pe sine însuși, el înscria pe fișe „maxime“ de purtare, formule conform „principiilor“, și nimic în lume nu l'ar fi putut face să se poarte altfel de cum hotărîse în felul acesta. Nu e imposibil ca aceste maxime și principii să fi servit la constituirea și redactarea filosofiei lui practice. Kuno Fischer a spus că viața lui Kant a fost „critică“. Libertatea gândirii a fost într'adevăr punctul lui de plecare și exercițiul ei a fost scopul pe care-l urmărea.

În privința religiei, Kant a adoptat din doctrina pietistă disciplina interioară a sufletului și sentimentul răului care trebuie învins, dar nu a admis prefacerea religiei în practici de devoțiune numai exterioare și în superstiție. El a avut întotdeauna o credință sinceră și adâncă, dar care se potrivea cu o libertate absolută în căutarea filosofică a adevărului. Nu mergea la biserică și găsea că viața de mănăstire este o „caricatură“. Religia avea pentru el, prin esența ei, un caracter moral : înaintea lui D-zeu, nici o mărturisire de credință, nici o chemare a numelor sfinte, nici o observare a riturilor religioase nu servește la nimic dacă nu se respectă legea pentru ea însăși, fără a aștepta compensații sau recompense, — scria el lui Lavater la 28 Aprilie 1775. „Rugăciunea este un act de fetișism, îndată ce credem că putem exercita prin ea o influență asupra scopurilor lui D-zeu“. a scris el în „Religia în limitele rațiunii pure“. „La ce ar putea servi de altfel a exprima dorințe unei Ființe care n'are nevoie de asemenea formule pentru a ști ceea ce vrem ? Rugăciunea formală presupune un D-zeu despre care am avea o cunoștință sensibilă și căreia i-am putea schimba planurile. Legitim și bun é numai adevăratul spirit al rugăciunii, în care trebuie să trăim fără încetare, și care nu e altceva de cât sincera hotărâre interioară de a ne purta cum suntem datori“.

Kant simțea adânc în ori ce om demnitatea umanității. Acest sentiment a fost întărit în el prin influența lui Rousseau. Omul a fost întotdeauna pentru el om. „Nu mi-e teamă de moarte“, a spus el într'o zi“, „voi ști să mor, voi ridica mâinile împreunate și voi spune : D-zeu să fie binecuvântat ! Dar dacă vreun demon s'ar apropa de mine și mi-ar sufla la ureche : ai făcut prin fapta ta un om nenorocit, a ! ar fi cu totul altceva !“ (Wasianski, cit. Delbos).

Lui Kant îi plăcea literatura, pentru care arătase de altfel dispoziții din tinerețe. El știa să pună frumusețe și spirit în vorbele lui. Aprecia artele. Dar era mai puțin sensibil la muzică ; s'a spus că aceasta s'ar fi datorat faptului că orice sgomot îi făcea rău, cântecele nepotrivite și neîncetate ale unod deținuți din închisoarea vecină cu locuința sa ne fiind nici ele străine de această lipsă de dispoziție.

Sensibilitatea delicată a lui Kant nu putea suferi nici o

turburare și cerea o viață regulată, fără schimbări. Ea explică probabil și faptul că nu a făcut călătorii. Ori ce sgomot îl supăra, mai ales în orele de meditare, pe care și le rezerva cu grije. S'a mutat de mai multe ori pentru a-și păstra astfel liniștea ; odată s'a mutat din cauza gălăgiei corăbiilor și trăsurilor poloneze, altă dată din cauza cântecului unui cocoș din vecinătate. Avea obiceiul, în timp ce reflecta, să-și îndrepte privirile spre un turn nu prea depărtat ; niște arbori începuse însă a-l ascunde privirilor lui și atunci Kant a cerut cu insistență și a obținut ca ei să fie tăiați. Fiind nevoit să concedieze la 1802, după 40 de ani de serviciu, pe servitorul său, Lampe, care se arătase cu totul nedemn de încrederea sa, și neputându-l uita, el și-a însemnat pe o bucată de hârtie : „Lampe trebuie uitat“. Un gentilom din împrejurimi, întâlnindu-l într'o zi pe când se plimba, l'a poftit cu amabilitate în trăsură sa și Kant s'a văzut dator, din politeță, să primească ; dar caii, spre marea neplăcere a lui Kant, au pornit la un trap foarte întins ; filosoful n a spus nimic și a mai trebuit să primească tot din deferență să fie condus la o fermă din apropiere, neîntorcându-se acasă de cât pe la 10 seara ; îndată a scrie pe o fișe o „maximă“ : „a nu mă urca nici odată într'o trăsură care nu e a mea sau de care nu pot dispune cum doresc eu“ și nimic nu l'a putut face în urmă să înfrângă această hotărîre.

A avea relații utile și agreabile era unul din principiile lui. Unele relații îi ajutau în gândirea lui, cele cu oamenii de afaceri îi foloseau în activitatea financiară și economică a gospodăriei, cele cu persoane agreabile făceau parte din igiena lui morală. De oare ce nu se depărta nici odată de oraș, nu putea avea un schimb de idei cu învățații vremii de cât prin corespondență ; dar nu-i plăcea să scrie scrisori. Era întotdeauna din principiu bine dispus. Conversația lui era plină de spirit, lipsită de ori ce pedanterie și foarte variată. Îi plăcea mult să stea de vorbă cu doamnele tinere și știa să le încânte. Dar, ca și Descartes, Spinoza, Locke, Leibniz, a găsit inutil să se căsătorească : „mă simt bine așa, de ce să mă schimb?“ zicea el ; amintea uneori în glumă sfatul stăruitor pe care i-l dase un preot din Königsberg, invocând cazul lui Rafael și Tobias, de a se căsători cu toate că avea 69 de ani. Prietenia sinceră era o nevoie pentru el.

Era plin de atenții delicate pentru cei de care se lega ; dar, îndată ce un prieten murea, își impunea să nu se mai gândească la el. Lua precauția, de altfel, de a introduce mereu recruți noi în cercul de prieteni, în vederea viitoarelor lip-suri. Era binevoitor în mod firesc pentru ori și cine și făcea totul pentru a-și ajuta elevii, cu condiție să fie convins de meritul lor. Dar era foarte exigent în privința punctualității. Kant era chemat și căutat în casele cele mai distinse și le frecventa cu plăcere. În una din aceste case, aceea a Contesei von Keyserling, a întâlnit pe Elise von Recke, care a scris despre el: „nu-l cunosc din operele lui, căci nu-i înțeleg speculațiile ; dar datorez relațiilor mele personale și interesante cu acest om ilustru conversații frumoase și pline de spiritualitate ; l'am văzut adese ori stând de vorbă într'un mod așa de plăcut, că nimeni n'ar fi bănuït în el pe gânditorul adânc și abstract care a făcut o mare revoluție în filosofie“. Kant avea ca prieteni mai intimi pe negustorii englezi Green și Motherby, pe directorul de bancă Ruffmann și pe inspectorul silvic Wobster, în casa rustică a căruia a scris, ca odihnă, „Observațiile asupra sentimentului frumosului și sublimului“ (1764). Green era tot așa de punctual ca și Kant; se spune că Green, dând întâlnire într'o zi amicului său Kant la ora 8 dimineața și văzând că acesta nu vine dinainte, și-a luat pălăria la 8 fără 10, bastonul la 8 fără 5, și s'a urcat în trăsură exact în clipa când orologiul suna 8, fără să vrea să mai ia cu el pe Kant care tocmai sosea. Se pretinde că Green a eximinat linie cu linie „Critica Rațiunii pure“ înainte de publicare. Cu vârsta, aceste prietenii au prins oare care aspecte mișcătoare. Jachmann povestește astfel că filosoful nostru se ducea în fiecare zi după amiază la Green, pe care îl găsea dormind într'un fotoliu ; Kant nu-l deștepta, și se așeza în alt fotoliu, sfârșind prin a adormi și el ; Ruffmann sosea și le ținea tovărășie în acelaș fel ; numai Motherby, venind, deștepta pe toată lumea, urmând conversații interesate, care se terminau exact la ora 7. Kant se întorcea atunci acasă și vecinii lui puteau spune : nu e încă ora 7, pentru că profesorul Kant nu a trecut încă !

Sănătatea lui Kant a fost întotdeauna delicată, fiind mereu expus suferinții. „Am nevoie de repaos“, scria el la 1770, „spre a-mi restabili puțină sănătate pe care o am de

obiceiului. Chiar și lecțiile îl oboseau foarte mult. „Am o sănătate măsurată de care aproape toți oamenii s'ar plânge“. Corespondența lui Kant arată, mai ales după 1770, că trebuia să întrerupă foarte des lucrul lui intelectual din cauza acestei sănătăți; el scrie la 1778 că altfel ar fi terminat lucrarea pe care o pregătea și care nu era alt ceva decât „Critica Rațiunii pure“; a explicat la 1781 că graba redacției „Criticii“ a fost pricinuită de grija sănătății care l-a făcut „să nu lase pe mâine ceea ce poate face astăzi“. Simțea aproape neconținut o opresiune în pipetul lui strimt și o greutate în cap; „stomacul nu-și mai făcea datoria“, suferea de constipații și avea „acrel“ dimineata; la acestea s'au adăugat reumatisme și insomnii. Iată de ce Kant îngrijea meticolos de trupul lui, dar numai în scopul de a-și păstra intactă gândirea cât mai lungă vreme: trupul lui era ca și vioara pentru un virtuoz. Își compusese singur o întreagă metodă de igienă și de medicină fundată pe auto-observare. Nu-i plăceau medicii, la care s'a adresat rar, dar se interesa de medicină. La sfârșitul rectoratului a ținut o cuvântare despre „Medicina filosofică a trupului“ (1788); după 10 ani, la 1789, a intercalat în „Conflictul Facultăților“ un studiu asupra „Puterii spiritului de a stăpâni durerile simțurilor prin voință“. Îngrijindu-se în felul lui a reușit să ajungă la o vârstă înaintată cu toată luciditatea de spirit și a putut spune că nu a fost nici odată cu adevărat bolnav. Întrebuința puține medicamente, între altele quinquina și niște pilule pentru intestine: „medicamentele sunt o otravă pentru mine, din cauza sensibilității nervilor mei“, scria el la 1773. Pentru Kant, voința trebuie să joace un mare rol în păstrarea sănătății și chiar în prevenirea și vindecarea boalelor. Când își da seama că răul nu se mai poate vindeca, nu-i mai da atenție, ca și când nu ar fi. El explica durerile sale de cap și de piept prin electricitate ambiantă, dar își impunea să le uite și ele nu l'au mai supărat: persoanele care îl vedeau îl găseau întotdeauna bine dispus și nu puteau observa nimic. A reușit să stăpânească astfel chiar și durerile reumatismale. Învingea insomnia fixându-și gândirea asupra unei imagini plăcute. Își vindeca guturaiul făcând eforturi să respire, până când căile deveneau iarăși libere. Avea ca principiu să răsufle cu gura închisă, pentru a ajuta oxidarea sângelui, a

evita tusea și reumatismele. De aceea, în timpul plimbărilor, ținea să fie singur și să nu stea de vorbă, pentru a putea respira metodic în mers. Știa că trebuie să facă mișcare; luase chiar obiceiul de a-și așeza batista departe de masă, pentru a fi astfel silit să se miște în timp ce lucra. Hrana lui era măsurată și aleasă după o dietă pe care o hotărîse singur; mîncarea trebuia să-i placă; nu vorbea la masă de cît de lucruri plăcute și tot astfel chiar timp de cîteva ore după mîncare; ținea să împartă masa cu oaspeți aleși, pe care îi încânta cu conversația lui: ei nu trebuiau să fie nici odată mai puțin de trei nici mai mult de nouă, „nu mai puțini de cît numărul Grațiilor, și nici mai mulți de cît numărul Muzelor“, obișnuia el să spună. Se culca regulat la ora 10 seara și se scula la 5 dimineața; felul de a se înveli noaptea avea de asemenea pentru el o mare însemnătate și reprezenta o „metodă“. Studia cu atenție statisticele mortalității de la Königsberg. În rezumat și încă odată, trupul și sănătatea lui erau principalele instrumente ale gândirii și de aceea el le îngrijea. De altfel vorbea cu oare care mîndrie despre metodele lui de igienă și de vindecare.

Tot în scopul de a-și prezerva libertatea, Kant a trebuit să-și impue de la început o economie severă, care a devenit o a doua natură. Dar n'a fost niciodată avar. Economia lui i-a permis să trăiască și să lucreze în timpul lungilor ani dinainte de numirea sa ca profesor și să lase la moarte o avere de mai mult de 21.000 de taleri. Salariul lui anual de profesor era la început 166 de taleri și 60 groschen și a fost mărit în mod excepțional pentru el pînă la 750 de taleri. El a știut să fructifice economiile grație prietenilor săi care erau în afaceri. Primea pentru scrierile lui onorarii reduse, cu tot renumele pe care îl avea; deseori își da lucrările pentru editat unor prieteni, în scopul de a-i ajuta. Nu ceruse un onorar pentru „Critica Rațiunii pure“, dar editorul i-a trimis dela sine cîte 4 taleri de foaie, ceea ce a făcut cam 200 de taleri: Kant a considerat acest gest ca o „munificență“. „Incercarea asupra păcii perpetue“ i-a fost plătită 200 de taleri. Cumpăra relativ puține cărți, cumpăra mai ales matematică și fizică; cărțile de filosofie îi erau oferite de autori. Cîtea mult la librar. Kant a lăsat la moartea lui o bibliotecă de aproximativ 500 de volume și broșuri; propriile lui

lucrări precritice nu au fost găsite în ea, nici „Critica Rațiunii practice”. Nu cheltuia nici odată în mod zadarnic: nu a risipit nici odată nimic. A ajutat însă larg pe surorile sale, pe care împrejurările făceau de altfel să nu le vadă deseori. N'a făcut niciodată nici o datorie, ori cât de mică, și avea obiceiul de a plăti orice serviciu i se făcea. Prietenii lui au vrut să-i ofere odată bani pentru a-și cumpăra o haină nouă: Kant s'a felicitat până la bătrânețe de puterea pe care a avut-o refuzând acest dar. Ținea să nu depindă în nimic de nimeni: independența lui era scopul principal al economiei lui.

Înainte de toate, pe Kant îl interesa aspectul moral al lucrurilor. El a conceput întotdeauna religia, știința, istoria și politica în această perspectivă. Iată de ce este imposibil a cunoaște criticismul kantian numai prin „Critica Rațiunii pure” și trebuie să se studieze de asemenea filosofia lui practică. „Conceptul libertății este cheia de boltă a întregului edificiu al sistemului rațiunii pure”, a proclamat Kant însuși în Prefața „Criticii Rațiunii practice”.

Kant s'a interesat în mod viu de mișcările politice ale epocii sale. Simțimintele sale erau în mod firesc acelea ale gânditorului care pune mai presus de toată libertatea spiritului.

Ori ce ființă cugetătoare era pentru el un „scop în sine”, dar nu pentru că e ființă, ci pentru că gândește. Personalitatea umană reprezenta astfel valoarea supremă: Kant nu și-a schimbat nici odată părerile în această privință.

Kant a avut simpatie pentru Americani, în războiul lor de independență. El a profesat libertatea politică. Dar era adversarul hotărât al oricărui exces: marea lui admirație pentru principiile Revoluției franceze nu l-a împiedecat de a condamna Teroarea. Libertatea politică, după el, nu poate exista fără un respect absolut al ordinii, reprezentată prin dreptul pozitiv și comandamentele autorității: el recomanda, în confirmare cu evanghelia, supunerea față de autoritatea stabilită. Dar nu putea suporta ideea unei subordonări oarbe a activității omului la voința arbitrară a unui alt om. Era cel dintâi care să ceară sacrificiul pentru comunitate. Idealul lui era acela al unei păci perpetue, al justiției și al frăției între oameni, obținute toate prin libera rațiune. Iși

da bine seama că e vorba numai de un ideal și că faptele prea adeseori îl contrazic, dar el a arătat de ce un asemenea ideal trebuie să fie al ori căruia om care merită acest nume.

Rousseau i-a făcut o mare impresie și a avut o mare influență asupra lui. „Trebuie să citesc pe Reousseau“, scria el, „până când frumusețea expresiunilor nu mă mai turbură, și numai atunci îl pot judeca“. Rousseau a luminat sentimentul lui Kant asupra originalității și independenței moralei. „Nu se poate înfăptui nimic mare în lume fără entuziasm“. Influența lui Rousseau, pe lângă aceea mai puțin importantă a unor autori englezi ca Shaftesbery și Hutcheson, a desvăluit lui Kant adevărul că simpla cunoștință a realităților sensibile nu are nici o valoare față de simțământul moral pe care fiecare om îl are în sine printr'un fel de revelație a rațiunii naturale. Experiența interioară înlocuște astfel în ierarhia valorilor simpla cunoștință teoretică și tehnică. Prin această experiență ajungem a prețui mai presus de orice ființa omenească, pentru calitatea ei de personalitate umană. Nu trebuie să se stabilească un divorț între așa zisa civilizație materială, între preocupările specialiștilor care cercetează realitățile simțurilor, și conștiința noastră a tuturor. Civilizația materială singură, cruda lege a oțelului, duce la egoism, la injustiție și la inumanitate; cunoștința adevărată, din contra, consideră realitățile sensibile ca simple „aparențe“ și ne desvăluie în adâncul nostru lumea idealului moral, valoarea supremă. Acesta e înțelesul deosebirii pe care Kant a făcut-o între „rațiunea teoretică“ și „rațiunea practică“, și a „primatului“ recunoscut de el acesteia din urmă. Rațiunea practică reprezintă însuși exercițiul libertății care stă la baza ori cărei cunoștințe teoretice și care formează în noi realitatea din urmă.

A înțelege pe Kant nu e lucru ușor, pentru că criticismul kantian propune o metodă de gândire exact contrară celei pe care o urmăm de obicei. Metoda transcendențială reprezintă, într'adevăr, o completă răsturnare a felului nostru obișnuit de a gândi lucrurile. Nu e vorba de a constata ceea ce putem ști, ci de a prinde modul însuși prin care procedează rațiunea noastră pentru a ajunge a ști ori ce ar fi; nu e vorba de *obiecte* cunoscute, ci de *actul* logic însuși prin

care le cunoaștem: nu de gândit, ci de gândire. Criticismul kantian studiază înainte de toate funcțiile însăși ale actului rațiunii, funcții armonice combinate între ele în cunoașterea obiectivă; o asemenea cercetare trebuie să preceadă în mod necesar ori ce constatare, ori ce cunoaștere a ce e *dat*, astfel în cât să i se poată verifica valoarea. Ceea ce caută gândirea lui Kant, învingând enorme greutăți, este prin urmare să explice experiența însăși. Această experiență este din contra afirmată ca principiu ultim de toate celelalte filosofii. Kant depășește astfel atât scepticismul cât și dogmatismul, atât empirismul fizic sau psihologic cât și raționalismul obișnuit.

Obiectul criticismului kantian nu este dar a explica lucrurile prin lucruri, ci de a descoperi principiile sau condițiile cunoaștinții adevărate a lucrurilor. Nu e vorba de a explica obiectele de experiență prin alte obiecte de experiență, compusul real prin elemente reale mai simple ale lui, așa cum au făcut și fac ceilalți cugetători, ci de a descoperi principiile cunoaștinței însăși a oricărui obiect de experiență, de ori ce fel ar fi el și ori cât de simplu ar fi. Aceste principii, la care trebuie să se reducă în mod necesar ori ce cunoaștere a unui obiect, aparțin cunoaștinții și nu obiectului cunoscut: ele nu sunt cunoașterea nici unui obiect. Ele sunt principiile logice pure ale cunoaștinții ori cărui lucru: realitatea se explică așa dar în cele din urmă prin ele, iar nu ele prin realitate.

Doctrina critică a lui Kant este aceea a rațiunii însăși care se scrutează pe sine cu grije și cu obiectivitate spre a putea înainta cu siguranță pe calea adevărului. Criticismul lui Kant justifică și fundează pozitivismul științelor contemporane. Dar îl depășește, căci îl așează în cadrul tuturor puterilor rațiunii: arta și frumosul, morala și justiția, religia și Dumnezeu, îl domină.

Rațiunea noastră are două laturi deosebite, una prin care-și face cunoaștințe sensibile în spațiu și în timp, alta prin care-și întemeiază morala; una fără alta nici nu se pot concepe, cum nu se pot concepe obiecte gândite fără actul însuși care le gândește; ambele se leagă, prin frumusețe, în-

tr'o unitate superioară și împreună aspiră spre adevăr, adică spre Dumnezeu. Actul de libertate care e la baza cunoștinții obiectelor e acelaș care stă la baza acțiunii noastre și-i comandă moralitatea și justiția. In primul caz el își constituie și-și încadrează obiecte în spațiu și timp, în al doilea caz el joacă liber, în confirmitate cu propriile lui legi, desvăluindu-ne adâncurile realității. Sub toate aceste forme ale sale, el se ridică deasupra spațiului limitat și timpului trecător, care sunt în el și nu peste el; el înfățișează spiritualitatea însăși, care, în sine, e valoarea supremă și din care totul derivă.

Omul nu este așa dar numai jucăria forțelor oarbe ale naturii și ale răului; el posedă în sine scânteia divină care-i poate face spiritul stăpân al lumii, chiar dacă apariția trupului lui este supusă ruinii: prin rațiune, el posedă libertatea.

Kant s'a bucurat întotdeauna de respectul contemporanilor săi, a fost iubit de aproape toți cei care s'au apropiat de el și și-a sfârșit viața în cea mai meritată și cea mai mare celebritate. Dar admirația pe care el a stârnit-o nu s'a stins odată cu el, ci s'a mărit mereu de-a lungul generațiilor care i-au urmat; părerile deosebite ale marilor gânditori care au venit după el nu i-au împiedecat de a se socoti ca succesori ai lui; în cursul veacului trecut, gândirea omenească, mergând în cercetarea adevărului s'a „întors” de mai multe ori la izvor, la Kant: chiar azi o nouă asemenea întoarcere se arată necesară. Figura lui Kant a rămas ca una din cele mai nobile, cea mai mare poate, din istoria gândirii omenești.

Kant nu a murit de boală. El s'a stins încetul cu încetul, slăbit de vârstă. A fost îngrijit și susținut în ultimii ani de una din surorile lui. Slăbiciunea lui fizică s'a mărit neîncetat, corpul s'a încovoiat tot mai mult, s'a uscat până aproape a se momifia; chiar capul lui, cu fruntea atât de largă,

pe acest corp redus și ruinat, părea că-i este greu de susținut. S'a spus că și memoria începuse să-i slăbească, dar spiritul lui și-a păstrat până la sfârșit luciditatea. A murit în dimineața zilei de 12 Februarie 1804 murmurând: „es ist gut!“¹⁾

MIRCEA DJUVARA

Profesor la Facultatea de Drept din București

1) Se poate pune întrebarea dacă ultimele cuvinte ale lui Kant nu au o legătură cu fostul lui optimism exprimat în special în „Incercare de câteva considerații asupra optimismului“ din 1759, scriere pe care autorul criticismului a renegat-o în urmă: lumea în ansamblul ei era pentru el, ca și pentru Leibniz, cea mai bună posibilă, totul fiind bine în raport cu ansamblul; „Ich bin überzeugt, ich bin zugleich erfreut, mich als einen Bürger in einer Welt zu sehen, die nicht besser möglich war“, „ich rufe allem Geschöpfe zu, welcher sich nicht selbst unwürdig macht, so zu heissen: Heil uns, wir sind! Und der Schöpfer hat an uns Wohlgefallen“.

